

Верховний
Суд

Особливості солідарної та субсидіарної відповідальності

Сергій Жуков

д.ю.н., суддя-спікер Касаційного господарського
суду у складі Верховного Суду

I Національний форум
Неплатоспроможність та банкрутство в
Україні. Виклики воєнного часу

Солідарна відповідальність у справах про банкрутство

Кодекс України з процедур банкрутства, на відміну від Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», ввів новий вид цивільно-правової відповідальності, що застосовується у справах про банкрутство, який називається «солідарна відповідальність», яка покладається на керівника боржника (з 15.04.2023 на органи управління боржника) у тому випадку, коли боржник не звернувся до господарського суду з заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство в місячний строк з моменту виникнення спеціальних умов.

Саме введення «солідарної відповідальності керівника боржника » (з 15.04.2023 органів управління боржника) вказує на те, що законодавець надає перевагу саме ініціюванню банкрутства не кредитором, а боржником, за наявності відповідних підстав.

Слід наголосити!!! що на підставі Закону України № 2971-IX від 20.03.2023 було внесено зміни до Кодексу України з процедур банкрутства, які набули чинності з 15.04.2023.

Наведені зміни також і стосуються приписів ст. 34 КУзПБ, зокрема:

ч. 6 ст. 34 КУзПБ до 15.04.2023	ч. 6 ст. 34 КУзПБ після 15.04.2023
6. Боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Якщо керівник боржника допустив порушення цих вимог, він несе солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів. Питання порушення керівником боржника зазначених вимог підлягає розгляду господарським судом під час здійснення провадження у справі. У разі виявлення такого порушення про це зазначається в ухвалі господарського суду, що є підставою для подальшого звернення кредиторів своїх вимог до зазначеної особи.	6. Боржник зобов'язаний у місячний строк звернутися до господарського суду із заявою про відкриття провадження у справі у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами (загроза неплатоспроможності), та в інших випадках, передбачених цим Кодексом. Якщо органи управління боржника допустили порушення цих вимог, вони несуть солідарну відповідальність за незадоволення вимог кредиторів. Питання порушення органами управління боржника зазначених вимог підлягає розгляду господарським судом під час здійснення провадження у справі. У разі виявлення такого порушення про це зазначається в ухвалі господарського суду, що є підставою для подальшого звернення кредиторів своїх вимог до зазначених осіб.

Визначення солідарної відповідальності як терміну можна проаналізувати на прикладі судової практики, а саме постанови Верховного Суду від 09.06.2022 у справі № 904/76/21, відповідно до положень якої з урахуванням змін до КУзПБ:

Солідарна відповідальність керівника (органів управління) боржника – це вид спеціальної цивільно-правової відповідальності, притягненню до якої при здійсненні провадження у справі про банкрутство підлягає керівник боржника (органи управління), який/які не звернувся/звернулися до господарського суду в місячний термін у разі наявності загрози неплатоспроможності, за незадоволення вимог кредиторів на підставі заяви кредитора після зазначення в ухвалі господарського суду про виявлення такого порушення.

Сутність солідарної відповідальності полягає у залученні керівника боржника (органів управління боржника) – юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у справі про банкрутство, до солідарного обов'язку з виконання грошових зобов'язань боржника як правового механізму захисту та відновлення прав кредиторів, які були необізнані з його вини про стан неплатоспроможності боржника,

Тлумачення змісту частини шостої статті 34 КУзПБ свідчить, що суб'єктом солідарної відповідальності є виключно керівник боржника (органи управління боржника), в тому числі колишній керівник, оскільки наведена норма не містить жодних обмежень покладення такої відповідальності на керівника боржника, повноваження якого на час відкриття/здійснення провадження у справі про банкрутство припинились.

ПІДСТАВИ ДЛЯ ПОКЛАДЕННЯ НА ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ БОРЖНИКА СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Для покладення солідарної відповідальності на органи управління боржника необхідним є доведення заявником та встановлення судом сукупності таких умов – юридичних фактів:

- порушення визначеного абз.1 ч. 6 статті 34 КУзПБ місячного строку на звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство;
- наявності у боржника протягом цього строку та/або більше ознак загрози неплатоспроможності.

Загроза неплатоспроможності, відповідно до КУзПБ, настає у разі, якщо задоволення вимог одного або кількох кредиторів призведе до неможливості виконання грошових зобов'язань боржника в повному обсязі перед іншими кредиторами.

УМОВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ФАКТУ ЩОДО ЗАГРОЗИ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ БОРЖНИКА

Умовами/складовими для встановлення щодо боржника такого складного за своїм змістом юридичного факту як загроза неплатоспроможності боржника є одночасна (зокрема протягом місячного періоду, визначеного частиною шостою статті 34 КУзПБ) наявність таких юридичних фактів:

- 1) існування у боржника щонайменше перед двома кредиторами зобов'язань, строк виконання яких настав та визначається за правилами закону, що регулює відповідні правовідносини (купівлі-продажу, поставки, підряду, позики, бюджетні та податкові тощо);
- 2) розмір всіх активів боржника є меншим, ніж сумарний розмір зобов'язань перед усіма кредиторами боржника, строк виконання яких настав.

Наявність у справі про банкрутство єдиного кредитора унеможлиблює встановлення обставин (юридичного факту) загрози неплатоспроможності боржника.

Постанова Верховного Суду від 02.11.2022 у справі № 902/1068/20.

ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ ПРИ ВИРІШЕННІ ПИТАННЯ ПРО ПОКЛАДЕННЯ НА ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ БОРЖНИКА СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

До предмету доказування при вирішенні питання наявності підстав для покладення на органи управління боржника солідарної відповідальності у справі про банкрутство належить встановлення таких обставин:

- виникнення обставин, визначених абзацом першим частини шостої статті 34 КУзПБ щодо загрози неплатоспроможності боржника;
- моменту виникнення загрози неплатоспроможності боржника;
- факту неподання органами управління боржника до суду заяви про відкриття провадження у справі про банкрутство боржника в місячний строк з дня виникнення такого обов'язку;
- обсягу грошових зобов'язань боржника на момент виникнення загрози неплатоспроможності боржника.

Постанова Верховного Суду від 09.06.2022 у справі № 904/76/21

МОЖЛИВІСТЬ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ БОРЖНИКА УНИКНУТИ ЗАСТОСУВАННЯ ЩОДО НИХ СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Частиною шостою статті 34 КУзПБ закріплено презумпцію вини керівника (органів управління) боржника у недотриманні ним обов'язку, встановленого абзацом першим цієї норми, адже положення цього абзацу визначають імперативним обов'язок керівника (органів управління) боржника зі звернення до суду із заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство.

Бездіяльність керівника (органів управління), який/які ухиляється/ухиляються від виконання обов'язку щодо подання заяви боржника про власне банкрутство, є протиправною, винною, спричинює майнові втрати кредиторів і публічно-правових утворень, порушує як приватні інтереси суб'єктів цивільних правовідносин, так і публічні інтереси держави.

Водночас керівник (органи управління) боржника як особа(и), який(і) притягується(ються) до солідарної відповідальності, спростовуючи названу презумпцію, має(ють) право довести у порядку, передбаченому положеннями статей 13, 74, 76–77 ГПК України, добросовісність, розумність своїх дій у недотриманні вимог абзацу першого частини шостої статті 34 КУзПБ.

Постанова ВС від 06.12.2022 у справі № 910/2971/20

ПОРЯДОК ПОКЛАДЕННЯ НА ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ БОРЖНИКА СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Можна визначити два взаємопов'язані між собою етапи порядку застосування солідарної відповідальності за незадоволення вимог кредиторів:

I етап – розгляд господарським судом питання наявності підстав для покладення на керівника (органи управління) боржника солідарної відповідальності, що передбачає з'ясування дотримання остіннім(и) вимог щодо звернення до суду в місячний термін, з дня виникнення загрози неплатоспроможності, саме з заявою про відкриття провадження у справі про банкрутство;

II етап – звернення кредиторів (після встановлення ухвалою суду порушення керівником (органами управління) боржника) з грошовими вимогами (попередньо визнаними судом) до керівника (органами управління) боржника та розгляд їх судом.

Розгляд господарським судом питання наявності підстав для покладення солідарної відповідальності відбувається на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство та може бути ініційованим учасниками справи про банкрутство (конкретний перелік таких учасників не зазначений в положеннях КУзПБ).

Установлені за результатами розгляду заяви про покладення солідарної відповідальності в ухвалі суду обставини правопорушення керівником (органами управління) боржника та його вина мають преюдиціальне значення для подальшого звернення кредиторами з грошовими вимогами до керівника (органів управління) боржника.

Розгляд вимог про стягнення коштів з керівника (органів управління) боржника у зв'язку з покладенням на нього солідарної відповідальності, здійснюється за правилами ГПК України в порядку, визначеному статтею 7 КУзПБ, у межах справи про банкрутство.

[Постанова Верховного Суду від 09.06.2022 у справі № 904/76/21](#)

РОЗМІР (СУМА) СОЛІДАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ БОРЖНИКА

Тлумачення абзацу другого частини шостої статті 34 КУзПБ свідчить, що право на звернення до керівника боржника (органів управління боржника) про стягнення з нього/них коштів у розмірі вимог, внесених до реєстру вимог кредиторів, належить виключно кредиторам боржника після визнання судом усіх вимог кредиторів, тобто після постановлення ухвали за результатами проведення попереднього засідання.

З огляду на принцип конкурсного імунітету не допускається стягнення кредитором(ами) з керівника (органів управління) боржника коштів у рахунок індивідуального погашення заявлених вимог поза межами конкретної конкурсної процедури.

[Постанова Верховного Суду від 09.06.2022 у справі № 904/76/21 \(також див. постанову ВС від 06.10.2022 у справі №903/988/20\).](#)

Тобто розмір солідарної відповідальності – сума вимог внесених до реєстру вимог кредиторів.

Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство

Субсидіарна відповідальність дуже цікавий вид цивільно-правової відповідальності, який набув розвитку саме за допомогою висновків про застосування норм права, які були викладені у постановках Верховного Суду.

Субсидіарна відповідальність у справах про банкрутство є самостійним цивільно-правовим видом відповідальності, який за заявою ліквідатора покладається на засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі керівника боржника при наявності підтвердження вини вказаних осіб у доведенні юридичної особи (боржника у справі про банкрутство) до стану неплатоспроможності.

Для застосування такої відповідальності необхідним є встановлення судом складових елементів господарського правопорушення як об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона правопорушення.

Субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства за своєю правовою природою є відповідальністю за зловживання суб'єктивними цивільними правами, які завдали шкоди кредиторам.

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ З ЗАЯВОЮ ПРО ПОКЛАДЕННЯ СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Право на звернення із заявою про покладення субсидіарної відповідальності надано крім ліквідатора, також і кредитору у відповідності до Закону України № 2971-IX від 20.03.2023 було внесено зміни до Кодексу України з процедур банкрутства, які набули чинності з 15.04.2023.

абз. 1 ч. 2 ст. 61 КУзПБ до 15.04.2023

2. Під час здійснення своїх повноважень **ліквідатор** має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

абз. 1 ч. 2 ст. 61 КУзПБ після 15.04.2023

2. Під час здійснення своїх повноважень **ліквідатор, кредитор** має право заявити вимоги до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства. Розмір зазначених вимог визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

ПІДСТАВИ ДЛЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Визначене частиною другою статті 61 КУзПБ господарське правопорушення, за вчинення якого засновники (учасники, акціонери), керівник боржника та інші особи, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності поряд з боржником у процедурі банкрутства у разі відсутності майна боржника, має обґрунтовуватися судами шляхом встановлення складу такого правопорушення (об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони).

Об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у певній сфері, у даному випадку – права кредитора (-ів) на задоволення його (їх) вимог до боржника у справі про банкрутство за рахунок активів боржника, що не можуть бути задоволені внаслідок відсутності майна у боржника.

Об'єктивну сторону такого правопорушення складають дії або бездіяльність певних фізичних осіб та/або юридичних осіб, пов'язаних з боржником, що призвели до відсутності у нього майнових активів для задоволення вимог кредиторів.

Суб'єктами правопорушення є особи визначені частиною другою статті 61 КУзПБ .

Суб'єктивною стороною правопорушення для застосування субсидіарної відповідальності є ставлення особи до вчинюваних нею дій чи бездіяльності (мотиву, мети, умислу чи необережності суб'єкта правопорушення).

СУБ'ЄКТИ СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Аналіз положень частини другої статті 61 КУзПБ свідчить, що суб'єктами субсидіарної відповідальності за доведення до банкрутства є:

- 1) засновники (учасники, акціонери);
- 2) керівники боржника;
- 3) інші особи, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії.

Виходячи зі змісту, частини другої статті 61 КУзПБ суб'єктів субсидіарної відповідальності умовно можна поділити на дві групи:

I група – засновники (учасники, акціонери) та інші особи, які відповідно до закону за своїм юридичним статусом та відповідно до установчих документів мають право безпосередньо давати обов'язкові для виконання боржником (його органів управління) вказівки, приймати рішення, видавати розпорядження чи накази боржнику. У законодавстві України віднесені до цієї групи особи іменуються як: "заінтересовані особи стосовно боржника" (стаття 1 КУзПБ), "пов'язані особи" (стаття 1 Закону України "Про захист економічної конкуренції", стаття 14.1.159. Податкового кодексу України, стаття 52 Закону України "Про банки та банківську діяльність"), "кінцевий бенефіціарний власник (контролер)" (стаття 1 Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення");

II група – інші особи, які не мають формалізованих зв'язків із юридичною особою-боржником однак мають змогу іншим чином визначати та впливати на поведінку боржника в господарських відносинах. Такі особи самостійно або спільно з іншими особами визначають волю боржника щодо здійснення або утримання від здійснення певних дій.

[Постанова Верховного Суду від 22.04.2021 у справі № 915/1624/16](#)

ОБСЯГ (СУМА, РОЗМІР) СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розмір вимог ліквідатора (кредитора) до третіх осіб, які відповідно до законодавства несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрутства за приписами абзацу 1 частини другої статті 61 КУзПБ визначається з різниці між сумою вимог кредиторів і ліквідаційною масою.

Вартість майна, яке було виведено з активів боржника не впливає на розмір субсидіарної відповідальності, а визначенню розміру останньої передуює формування ліквідаційної маси. Цілком очевидно, що така законодавча конструкція визначає субсидіарну відповідальність в якості санкції за недобросовісні і нерозумні дії та спрямована на стимулювання добросовісності дій боржника та прискання протиправних дій зі сторони засновників, керівника боржника, інших осіб з метою захисту інтересів кредиторів і гарантування погашення їх вимог в максимально можливому розмірі.

Постанова Верховного Суду від 22.04.2021 у справі № 915/1624/16

ОБСЯГ (СУМА, РОЗМІР) СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Окрім того варто наголосити, що у відповідності до Закону України № 2971-IX від 20.03.2023, яким було внесено зміни до Кодексу України з процедур банкрутства, які набули чинності з 15.04.2023, доповнено ст. 42 Кодексу частиною 5, яка також встановлює обсяг субсидіарної відповідальності щодо правочину, який в межах справи про банкрутство було визнано недійсним.

ч. 5 ст. 42 КУзПБ до 15.04.2023	ч. 5 ст. 42 КУзПБ після 15.04.2023
ВІДСУТНЯ	5. Особи, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені частинами першою і другою цієї статті, несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника <u>у межах суми завданих боржнику такими майновими діями збитків</u> .

ПРИТЯГНЕННЯ ВИННИХ ОСІБ ДО СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Передбачений частиною другою статті 61 КУзПБ вид відповідальності, за вчинення якого засновники (учасники, акціонери), керівник боржника та інші особи можуть бути притягнуті до субсидіарної відповідальності у процедурі банкрутства має певний склад такого правопорушення, а саме об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону, про що вже було сказано раніше.

Об'єктивна сторона субсидіарної відповідальності може характеризуватися наступними обставинами або діями:

1) вчинення суб'єктами відповідальності за відсутності у боржника будь-яких активів, дій/бездіяльності, спрямованих на набуття/збільшення кредиторської заборгованості боржника без наміру її погашення (вказівка на вчинення/вчинення правочину без наміру його реального виконання боржником через відсутність матеріальних, фінансових, інформаційних, технічних, кадрових ресурсів; невиконання податкових зобов'язань, бездіяльність щодо стягнення дебіторської заборгованості тощо;

2) прийняття суб'єктами відповідальності рішення, вказівка на вчинення майнових дій з виведення активів боржника за наявності у нього заборгованості та за відсутності будь-яких інших ресурсів (перспектив їх отримання) для погашення заборгованості боржника (що вказує на мету – ухилення від погашення боржником заборгованості та її збільшення);

3) прийняття суб'єктами відповідальності рішення, вказівка на вчинення дій/бездіяльності з набуття/збільшення кредиторської заборгованості боржника в один і той самий період часу (податковий період тощо) або з незначним проміжком часу з прийняттям рішення, вказівкою на вчинення або вчиненням майнових дій з виведення активів боржника за відсутності будь-яких інших ресурсів (перспектив їх отримання) для погашення заборгованості боржником.

Така правова позиція викладена в постановах Верховного Суду від 30.01.2018 у справі № 923/862/15, від 05.02.2019 у справі № 923/1432/15 та від 16.06.2020 у справі № 910/21232/16 і не втратила своєї актуальності з введенням в дію КУзПБ.

Дослідження обставин поведінки (дій чи бездіяльності), яка повинна перебувати у причинно-наслідковому зв'язку щодо порушення, передбаченого частиною другою статті 61 КУзПБ, а також встановлення вини суб'єктів субсидіарної відповідальності у справі про банкрутство здійснюються судом, що вирішує спір про субсидіарну відповідальність у справі про банкрутство.

Водночас при вирішенні питання щодо вини (виду вини) суб'єкта субсидіарної відповідальності слід виходити з обов'язків та повноважень суб'єктів відповідальності стосовно боржника, покладених на них законом та/або статутом, враховуючи при цьому положення частин першої, третьої статті 4 КУзПБ.

Відсутність (ненадання) належних доказів на підтвердження елементів/складових об'єктивної сторони порушення, тобто дій/бездіяльності конкретної особи (суб'єкта) відповідальності, що вказують на доведення до банкрутства або банкрутство, спростовує існування об'єктивної сторони порушення з доведення до банкрутства (банкрутства), і, відповідно, не надає можливості визначити суб'єктів відповідальності, встановити вину в діях/бездіяльності цих осіб та покласти субсидіарну відповідальність на таких суб'єктів.

[Постанова Верховного Суду від 25.10.2022 у справі № 911/3513/16.](#)

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗВЕРНЕННЯ ДО ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ З ЗАЯВОЮ ПРО ПОКЛАДЕННЯ СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Заява ліквідатора про покладення субсидіарної відповідальності на особу винну у доведенні до банкрутства боржника розглядається за правилами ГПК України у межах справи про банкрутство в порядку визначеному ст. 7 КУзПБ і судовим збором не оплачується, оскільки таку оплату не передбачено Законом України "Про судовий збір".

Під час оскарження в судах апеляційної та касаційної інстанції судових рішень, які прийняті за результатом розгляду заяви ліквідатора про покладення субсидіарної відповідальності на особу винну у доведенні до банкрутства боржника, судовий збір підлягає сплаті як на ухвалу суду, який становить 1 розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно до п. п. 7 п. 2 ч. 2 ст. 4 Закону України "Про судовий збір" в незалежності від того, яке судове рішення ухвалив суд першої інстанції - ухвалу або рішення.

Постанова Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 20.10.2022 по справі № 911/3554/17 (911/401/21)

Верховний
Суд

Дякую за увагу!